

Kibbutzim College of Education

Technology and the Arts

The Segal Institute for Research and Evaluation

סמינר הקיבוצים

המכללה לחינוך לטכנולוגיה ולאמנויות
הרשות למחקר ולהערכה על-שם סגל

הערכת מרכז דרך מהו"ת (מרכז התעצמות ותובנה) בבית ספר תיכון "ויצו", רחובות

דוח סופי

קטיה רוזנברג

ד"ר מיכל לוי-קרן

אוקטובר, 2014

תקציר

רקע למחקר

הרשות למחקר ולהערכה במכללת סמינר הקיבוצים ביצעה מחקר מלווה למרכז מהו"ת (מרכז התעצמות ותובנה) הפועל בבית ספר התיכון "ויצו" ברחובות. המחקר נערך לבקשת ובמימון "ויצו הסתדרות עולמית לנשים ציוניות". מרכז זה מתמחה בטיפול בתלמידים בעלי לקויות למידה והפרעות קשב במהלך שעות הלימודים בבית ספר, תוך ליווי מתמיד של צוות המרכז עצמו ושל כלל המורים בבית הספר, וזאת במטרה לקדם את התלמידים להישגים ומצוינות, מחד, ולהגשמה עצמית, מאידך.

דו"ח ביניים קצר, בו הוצג מתווה המחקר (הרציונל, השאלות, כלי המחקר וכו'), הוגש למזמיני המחקר בספטמבר 2013 (לוי-פלדמן, 2013). דוח ביניים נוסף הוגש למזמיני המחקר בדצמבר 2013 (לוי-קרן, רוזנברג, 2013) והתמקד באופי פעילות המרכז ותוצריו בסוף תשע"ג ובתחילת תשע"ד. דו"ח מסכם זה יתמקד בתיאור מעמיק של פעילותו והתנהלותו של מרכז מהו"ת ותוצריו לאחר שנתיים להפעלתו.

מטרות המחקר

למחקר ההערכה היו שלוש מטרות מרכזיות. ראשית, לבחון את התנהלות מרכז מהו"ת בבית ספר "ויצו" ברחובות. שנית, לאמוד את תוצרי פעילות המרכז עבור תלמידי י"א שהגיעו למרכז בתשע"ד, ועבור תלמידי י"ב שהגיעו למרכז בתשע"ג, כקבוצה בפני עצמה וכן בהשוואה לתלמידים שאינם משתתפים במרכז. ולבסוף לאמוד את התרומה של המרכז לעבודת המורים.

נבדקים

מדגם הנבדקים כלל את הצוות המעורב בהפעלת מרכז מהו"ת (מנהלת בית הספר, סגנית מנהלת בית הספר, מרכזת המרכז, מנהלת רשת מרכזי מהו"ת בתיכונים ושלושה מורים המלמדים במרכז); 44 תלמידי מכיתות י"א ו-י"ב המשתתפים במרכז מהו"ת ו-149 תלמידים נוספים מדרגות כיתה אלה שאינם משתתפים במרכז. כל התלמידים הלומדים במהו"ת אובחנו כלקויי למידה ולפיכך הם זכאים להתאמות בבחינות הבגרות.

שיטת המחקר

המחקר נערך בשתי מתודולוגיות מקבילות: כמותית ואיכותנית. החלק הכמותי נועד לבדוק את תוצרי פעילות המרכז עבור תלמידי י"א ו-י"ב. החלק האיכותני נועד בעיקרו לתאר את פעילותו של המרכז וכן לבחון את תרומתו של המרכז מנקודת מבטו של הצוות המעורב ותלמידיו.

נתוני המחקר נאספו באמצעות שאלון שחובר במיוחד לטובת מחקר הערכה זה ואשר הועבר לתלמידים בתחילתה של שנה"ל תשע"ד ובסיומה; ראיונות שבוצעו עם הצוות המעורב בהפעלת המרכז וכן ועם תלמידי המרכז בסוף שנה"ל תשע"ד וכן ניתוח ציוני הבגרות של התלמידים. הנתונים נותחו באופן כמותי ואיכותני.

עיקרי הממצאים

סיכום עיקרי הממצאים ייעשה בהתאם למטרות המחקר.

התנהלות השוטפת של המרכז

1. מתחילת דרכו ועד היום התנהלותו השוטפת של מרכז מהו"ת מלווה בתמיכה מקצועית מ"דרך מהו"ת". בשנה"ל תשע"ד הליווי והתמיכה באו לידי ביטוי בהשתלמות בית ספרית למורים בנושא תלמידים בעלי לקויות למידה; השתלמות של "דרך מהו"ת" וסדנאות שיתוף המיועדות למרכזים בשטח; קיום קשר שוטף עם הנהלת צוות המרכז; ביקורים של מנהלת רשת מרכזי מהו"ת בתיכונים אחד לחודשיים, וכן פגישות עבודה

במהלך דנים בתפקוד המרכז ובקשיים שמתעוררים במהלך עבודתו. מן הממצאים עולה כי כל הללו מהווים תמיכה הכרחית וחשובה להצלחתו של המרכז.

2. בראש מרכז מהו"ת בבית הספר "ויצו" רחובות עומדת מרכזת אשר עובדת עשרים שעות שבועיות. במסגרת עבודתה היא אחראית על מיון התלמידים, גיוס מורים וכן על פעילותו השוטפת של המרכז, החל מהענקת סיוע לימודי ורגשי לתלמידי המרכז וכלה בתמיכה מקצועית במורי המרכז. בנוסף, מרכזת המרכז משתלמת בהשתלמות של "דרך מהו"ת" ולוקחת חלק בסדנאות שיתוף מיוחדות. ריבוי תפקידיה של המרכזת יוצר עומס בעבודתה.

3. בשנה"ל תשע"ד לימדו במרכז 15 מורים מבית הספר במסגרת השעות הפרטניות. ארבעה מהם הצטרפו למרכז בשנה"ל תשע"ד. שיבוץ המורים במרכז מותנה בהשתתפותם בהשתלמות מטעם "דרך מהו"ת", וכן בגישתם המכילה והאמפטית לתלמידים בעלי לקויות למידה. במסגרת עבודתם במרכז המורים מעניקים סיוע לכלל תלמידי המרכז, הן בתחום הלימודי הן בתחום הרגשי והחברתי. איתור התלמידים למרכז נעשה על פי הקריטריונים שנקבעו על ידי "דרך מהו"ת" אשר מסווגים את המועמדים לשלוש תת קבוצות: שורדים (תלמידים עם מוטיבציה ונכונות ללמידה עם הגעה סדירה לבית הספר), מנעיים (תלמידים עם בעיות משמעת, בעיות הגעה ובעיות תפקודיות אחרות) ומתמודדים (תלמידים עם הישגים לימודיים טובים שיכולים להסתדר ללא עזרה של המרכז אך השתתפותם במרכז "מקפצה" את הישגיהם). קבוצת התלמידים הסופית צריכה להיות מורכבת מ-70% "שורדים", 20% מתמודדים ועוד 10% של נמנעים.

4. על-פי דיווחי מרכזת המרכזת, במהלך שנה"ל תשע"ד למדו במרכז 46 תלמידים: 29 תלמידי י"ב ו-17 תלמידי י"א. הקליטה של תלמידי י"א החדשים במרכז לא הייתה קלה משתי סיבות: ראשית, הצטרפותם למרכז פגעה בקשר החם שנוצר בין מרכזת המרכז לבין התלמידים הוותיקים. שנית, בחירת התלמידים החדשים תאמה במידה פחותה לקריטריונים שנקבעו על ידי "דרך מהו"ת", שכן היא כללה אחוז גבוה מן הרגיל של תלמידים המוגדרים כ"נמנעים".

5. תלמידי המרכז לומדים בו כשלוש פעמים בשבוע בקבוצות קטנות המורכבות מארבעה תלמידים או פחות. במהלך שנת הלימודים הנוכחית תלמידי י"ב קיבלו סיוע במקצועות לשון, תנ"ך, היסטוריה ואזרחות, ותלמידי י"א קיבלו סיוע בלשון, מתמטיקה, אנגלית, ספרות והיסטוריה. מעבר לשעות הקבועות, התלמידים נוהגים לבקר במרכז בהפסקות ובשיעורים חופשיים לשם קבלת עזרה נוספת.

6. באשר לשיתופי הפעולה הקיימים בין הגורמים השונים בבית הספר, נמצא כי במעורבותן של היועצות בנעשה במרכז לא חל שינוי משמעותי בהשוואה למה שנבדק בתשע"ג (לוי-קרן ורוזנברג, 2013). לעומת זאת ניכר שיפור במידת מעורבותם של ההורים, אם כי זו עדיין אינה עונה לציפיותיהן של מרכזת המרכז ושל סגנית המנהלת. שיתוף פעולה מלא קיים בין מרכזת המרכז, המורים המלמדים בו והמורים אשר עדיין לא שייכים למרכז אך נהנים מתוצריו בכיתה ה"רגילה".

תוצרי פעילות המרכז עבור תלמידי י"א ו-י"ב המשתתפים במרכז בהשוואה לתלמידים שאינם משתתפים במרכז

תוצרי פעילות המרכז עבור התלמידים נבדקו באמצעות בדיקת השינוי שחל בקרב תלמידי כיתות י"א ו-י"ב הלומדים במהו"ת בתפיסתם העצמית, וזאת בהיבטים שונים (רגשי, חברתי ולימודי), כמו גם בהישגיהם הלימודיים, כפי שאלה באים לידי ביטוי בציוני הבגרות במתמטיקה ובלשון.

תוצרי פעילות אלה שנתקבלו בקרב הלומדים במהו"ת הושוו לאלה שנתקבלו בשתי קבוצות מחקר נוספות: תלמידים שאינם במהו"ת ושאינם מקבלים התאמות היבחנות, ותלמידים שאינם במהו"ת המקבלים התאמות היבחנות.

7. התמקדות בתלמידי י"א המשתתפים במהו"ת, תוך השוואה בין דיווחיהם בתחילת השנה ובסופה, העידה על שיפור מובהק בתחושת הזדהותם עם בית הספר. ממצא זה חשוב לאור ממצאי מחקרם של מאייל ואשפורט (Mael and Ashforth, 1992) בו נמצא שלמידת ההזדהות של האדם עם הארגון יש השפעה על הרווחה הנפשית שלו ועל מדדים פסיכולוגיים נוספים של well-being. ואכן, במדדים נוספים שנבדקו במחקר זה, כמו תחושת מסוגלות עצמית ללמידה, תחושת מסוגלות עצמית להישגים לימודיים

ותפיסתם לגבי הצלחתם הלימודית בהווה, נמצא שיפור אך לא מובהק. בקרב תלמידי י"ב נמצא שיפור מובהק סטטיסטית בתפיסתם העצמית לגבי הצלחתם הלימודית בהווה. בתחושת מסוגלות העצמית ללמידה ולהישגים נמצא שיפור אך לא מובהק. לגבי האופן בו תלמידי י"א ו-י"ב הלומדים במהות תופסים את הצלחתם הלימודים בסוף השנה, חל שינוי קל לרעה, אם כי לא מובהק, כפי שהסתמן גם לגבי התלמידים שאינם במהות ואינם מקבלים התאמות. השוואת הנתונים שנתקבלו בסוף השנה בין תלמידי מהות לבין התלמידים שאינם במהות ואינם מקבלים התאמות, העידה אף היא על מגמה של פער הקיים בין הקבוצות לטובת הראשונים, במשתנים הבאים: מסוגלות ללמידה, מסוגלות להישגיים לימודיים, הזדהות עם בית הספר והערכה עצמית לימודית. פערים אלה נמצאו באחת מדרגות הכיתה או בשתייהן.

8. ניתוח ציוני הבגרות של תלמידי י"א ו-י"ב הורה על כך שהישגיהם בלשון של התלמידים שאינם במהות המקבלים התאמות בשתי דרגות הכיתה גבוהים באופן מובהק מהישגיהם של התלמידים הלומדים במהות ומקבלים התאמות. במתמטיקה, לא נמצאו הבדלים מובהקים בין שלוש קבוצות המחקר, וזאת בשתי דרגות הכיתה. העובדה שתלמידי מהות משתי דרגות הכיתה לא נמצאו שונים בהישגיהם בבגרות בלשון ובמתמטיקה מתלמידים שאינם במהות ואינם מקבלים התאמות (תלמידים השייכים לחינוך "הרגיל"), מחזקת את התחושה שבית הספר מספק בצורה משמעותית את צרכיהם של תלמידי מהות להסתגלות ולהצלחה לימודית. הן לגבי המדדים הרגשיים והן לגבי מדדי ההישגים, חשוב לזכור שבשל העובדה שמימושם של תהליכי שינוי, בעקבות התערבויות חינוכיות, מערב מספר רב של גורמים, הרי שהשפעתם אינה מידית אלא מצטברת וארוכת טווח (פוקס, 1995).

תוצרי פעילות המרכז עבור תלמידי י"א ו-י"ב המשתתפים במרכז

תוצרי פעילות המרכז נבדקו מנקודת מבטם של התלמידים ומנקודת מבטו של הצוות המעורב.

9. מהראיונות שבוצעו עם התלמידים עולה כי מרכז מהות נתפס כמקום שמספק מסגרת חמה, תומכת ועוטפת ללומדים בו. מדבריהם עלתה באופן ברור תרומתו הגדולה של המרכז לקידום הלימודי ולרווחתם הרגשית כאחד. התלמידים הדגישו במיוחד את האמונה ביכולת שלהם להשיג ציונים גבוהים יותר ולהגיע לתעודת בגרות וכן את תחושת המחויבות שלהם להצליח בעקבות המאמצים הרבים המושקעים בהם במרכז מהות. עוד נמצא כי לתחושתם של רוב תלמידי מהות חל שיפור בהישגיהם הלימודיים וכן בהתנהגותם. זאת ועוד, כל התלמידים ציינו שבמרכז מהות הם מרגישים ביטחון בהבנת החומרים הנלמדים ורובם ציינו שנתנו בעבר עזרה לימודית לחבריהם.

10. מהראיונות שבוצעו עם הצוות המעורב נתקבלו ראיות נוספות לתרומה הרבה של המרכז לתלמידיו מבחינה רגשית, חברתית ולימודית. מדבריהם ניתן ללמוד כי הבנת החומר הנלמד והצלחה במשימות הלימודיות שחווים תלמידי מהות מביאות לחיזוק ביטחונם העצמי וכן מעצימות אותם. כתוצאה מכך תלמידי מהות משתלבים טוב יותר בכיתה ה"רגילה" ומרגישים בנוח לשאול שאלות ולעזור למתקשים. כמו כן נמצא כי חווית הצלחה והשיפור בתפיסת המסוגלות העצמית מעלה את המוטיבציה של התלמידים ללמידה ומשפרת את התנהגותם בכיתה ה"רגילה".

תוצרי פעילות המרכז עבור המורים המלמדים בו

11. עם סיום השנה השנייה להפעלתו של המרכז בבית הספר ניכר שינוי בגישת מורי המרכז כלפי התלמידים בעלי לקויות למידה בכל הנוגע להבנת מקור הקשיים של אותם תלמידים, למידת סובלנותם כלפיהם וליכולתם לתת מענה לצרכיהם של אותם תלמידים, לא רק בתוך כותלי המרכז אלא גם בכיתה ה"רגילה". עם זאת עדיין קיימות ראיות לקושי הכרוך ביישום הכלים הנרכשים במרכז מהות בכיתות ה"רגילות" בעיקר בשל ריבוי התלמידים והטרוגניות הכיתה. לתחושתה של מנהלת בית הספר, השינוי בשיטות ההוראה ברמה הבית ספרית דורש זמן רב יותר ואימון בלתי פוסק, ובכלל זה השתתפות מלאה של כלל מורי בית הספר בהשתלמות הניתנת מטעם "דרך מהות".

את הממצאים שנתקבלו ניתן לסכם באמצעות שתי הנקודות הבאות:

12. עם סיום השנה השנייה להפעלתו של המרכז ניכרת שביעות רצון רבה מעבודתו, הן מצד הצוות המעורב והן מצד התלמידים עצמם:
- הצוות המעורב מדגיש במיוחד את חשיבותו ותרומתו של המרכז לתלמידים בעלי לקויות למידה. כמו כן מורים רבים בבית הספר מבקשים לנצל את השעות הפרטניות שלהם לטובת עבודה במסגרת המרכז, זאת בשל האווירה הביתית והנינוחה המאפשרת אינטימיות וגישה אישית לכל תלמיד. בנוסף, ניכרת שביעות רצון ממרכז המרכז ומהמורים העובדים בו. באשר למרכז, צוינה לטובה התאמתה לתפקיד, ניהולה היעיל, הקשר החם הקיים בינה לבין תלמידי המרכז, כמו גם דאגתה לפרטים הקטנים אשר תורמים להרגשת בית ולעבודה באווירה המזמינה למידה. באשר למורים, צוינה לטובה מסירותם הרבה לתלמידי המרכז, מקצועיותם ומוכנותם לעשות שינויים בשיטות ההוראה בהתאם לצרכיהם של התלמידים.
 - מהראיונות שקוימו עם התלמידים עולה בבירור תחושתם כי מרכז מהו"ת מהווה עבורם בית חם, תומך ומכיל, שהמורים העובדים בו בכלל ומרכז המרכז, בפרט, משדרים אהבה, אכפתיות ואמונה אמיתית בכוחם. התמיכה שהם מקבלים במרכז בהיבטים הלימודיים, החברתיים והרגשיים מאפשרת להם להשתלב בצורה טובה יותר בכיתות הרגילות. בכך, למעשה, בית הספר מממש את גישת ההכללה (inclusion) העוסקת בשילוב תלמידים עם צרכים מיוחדים בחינוך הרגיל, ומעוגנת במדיניות משרד החינוך (משרד החינוך, 2014).
 - מגמת השיפור שהסתמנה בקרב תלמידי מהו"ת במהלך השנה בתחושת מסוגלותם העצמית ללמידה ולהישגים, בהזדהות עם בית הספר ובתפיסתם את הצלחתם הלימודית מעידה על כך שבית הספר אכן תומך בצרכיהם המיוחדים, ומספק להם תמיכה לימודית ורגשית כאחד. ציוניהם של תלמידי מהו"ת במדדים אלה, שבסופה של השנה היו גבוהים מאלה של תלמידים שאינם במהו"ת ואינם מקבלים התאמות היבחנות, חיזקה מגמה זו.
13. לצד שביעות רצון גבוהה זו מעבודתו של המרכז ותוצריו, אותרו במהלך הראיונות מספר נקודות חולשה, ואלה העיקריות:
- עומס היתר שחווה מרכז המרכז בעבודתה השוטפת
 - העדר המעורבות הפעילה של יועצות בית הספר בעבודה השוטפת של המרכז
 - הקשר עם ההורים, שיש להעמיק אותו
 - השתתפותם החלקית של כלל המורים מבית הספר בהשתלמות מטעם "דרך מהו"ת"
 - הקושי ליישם את הכלים שרכשו המורים במרכז מהו"ת בכיתות הרגילות
 - כמות התלמידים המקבלים סיוע במסגרת המרכז הינה קטנה בהשוואה לכמות הנזקקים לסיוע.

המלצות

לאור הקשיים שהועלו, להלן מספר כיווני פעולה אפשריים שכדאי לתת עליהם את הדעת בעת המשך הפעלתו של המרכז:

1. על-מנת להקל על עומס העבודה המוטל על מרכז המרכז ולאפשר לה להמשיך לתפקד בצורה יעילה ומסורה, מומלץ שגם בשנה הבאה תועסק במרכז מורה נוספת שתסייע בהקשר הלימודי ובמתן תמיכה רגשית לתלמידים הלומדים בו, וגם לתלמידים נוספים, שבשל אילוצי המערכת טרם שובצו במרכז.
2. לבעיית היעדר יכולתם של כלל מורי בית הספר לקחת חלק בהשתלמות המתקיימת מטעם "דרך מהו"ת", נראה שכדאי ליישם את מה שמנהלת הצהירה לגבי חיוב כלל המורים להשתתף בהשתלמות זו. מהלך זה יאפשר הבניית תרבות ושפה משותפת בין כלל המורים.
3. על מנת להקל על הקושי של המורים ליישם בכיתות הרגילות את הכלים שרכשו במהו"ת הוחלט להפוך את ההשתלמות לעבודה סדנאית הממוקדת בפיתוח פרקטיקות יישומיות. פתרון זה נראה מבטיח, ואם הוא יקוים באופן עקבי ומתמשך, הוא יוכל ליצור שיפור מתמיד ביכולות של המורים לקדם תלמידים מתקשים בכיתות הטרוגניות, וביכולת

התמודדותם עם השונות הרבה הקיימת בין התלמידים מבחינת אישיותם, כישוריהם ונטיותיהם.

4. בספרות המחקר מודגשת חשיבות הקשרים שבין מעורבות הורית לבין הישגי הילדים והצלחתם (על חשיבות הקשר עם הורים לתלמידים עם ליקויי למידה ראו אצל זיו, 2014). ייתכן שהתחושה של צוות בית הספר שהם טרם הצליחו לבנות שותפות של ממש עם ההורים נובעת מחסמים הקשורים בשפה, בהבדלי ציפיות מהמסגרת, בהבדלים תרבותיים ועוד. רואר-סטריאר (2011) טוענת שהמחקר מצביע על כך שמחנכים נוטים לערב יותר הורים מתרבות הרוב מתוך הנחה שהורים מתרבויות שונות וממשפחות החיות בעוני אינם מתעניינים בחינוך ילדיהם והם חסרי משאבים וידע. עם זאת, כששואלים את ההורים עולה שהם מבינים את חשיבותו של החינוך מבחינת מוביליות חברתית ויודעים שמעורבותם בבית הספר תעזור לילדים ותשפר את הישגיהם. כדי להגביר את מעורבותם, רואר-סטריאר (שם) טוענת שיש לבסס את יחסי האמון בין המסגרות, לקדם יוזמות של המחנכים לשילוב ההורים, לתת להם משוב חיובי ולהעריך את פעילותם (מתוך מקום של כבוד, חוסר שיפוטיות והעדר פטרונות) ולחבר אותם לקהילת בית הספר תוך דגש על הילדים וצרכיהם. בהקשר זה, חוברת שפותחה במשרד החינוך תוכל לסייע לבתי-הספר בהפעלת תהליכי עבודה יזומים ומתוכננים עם ההורים (וידיסלבסקי ושמשי, 2010).

5. ליועצות החינוכיות בבית הספר יש שורה של תפקידים שהם מחוץ לטווח המקצועי של המורה והמחנך, כמו אבחון של בעיות למידה, יעוץ והתווית דרכי למידה מתקנת, יעוץ למורה בדרכי הוראה והתאמתן לאוכלוסיות ולפרטים, וכן תיווך בקשרי תלמיד-משפחה (ראו סקירה אצל חן, 2014).

נראה ששילובן של היועצות בהשתלמות המוסדית וגיוס שיתוף הפעולה שלהן יוכל לסייע במציאת פתרון למרבית הבעיות שהועלו במסגרת המחקר הנוכחי: הן יוכלו לסייע בקידום נושא השותפות עם ההורים, לסייע בהובלת תהליך קידום הלימודי של התלמידים והעצמתם הרגשית בכיתות הרגילות, וכתוצאה מכך- גם להקל על עומס העבודה של מרכזת מרכז מהו"ת.

בספרות התאורטית והמחקרית מוצגים קשיים רבים בעבודת צוות רב-מקצועי הנובעים מאתוסים מקצועיים ואינטרסים סותרים, מהבדלי סטטוס בין דיסציפלינות ועוד (Lacey & Ranson, 1994). כיון ששיתוף פעולה בין חברי הצוות הבית ספרי הוא קריטי, במיוחד במסגרות החינוך המיוחד ובעבודה עם ילדים עם צרכים מיוחדים (-Friend, Cook, Hurley, Chamberlain & Shamberger, 2010), יש לחזק את שיתוף הפעולה והמעורבות של היועצות באמצעות שמירה על המומחיות המקצועית שלהן, מחד, ועידודן לחלוק בידע, במידע בדילמות ובהתלבטויות, מאידך.